

Spis treści

Rozdział 1

Środowiskowe uwarunkowania zdrowia lub choroby – Kazimierz Janicki

Genetyczne i adaptacyjne uwarunkowania zdrowia lub choroby	4
Uwarunkowania zdrowia	5
Środowiskowe uwarunkowania zdrowia	5
Środowisko wewnętrzne 6 Środowisko zewnętrzne 7 Środowisko zawodowe 8	
Leczniczko-profilaktyczna działalność służby zdrowia	8
Prozdrowotne zwyczaje i styl życia	9
Uwarunkowania choroby	9
Środowiskowe uwarunkowania chorób	9
Chorobotwórcze skażenia powietrza 9 Chorobotwórcze skażenia wody konsumpcyjnej 10 Chorobotwórcze skażenia gleby 11 Chorobotwórcze skażenia żywności 11 Szkodliwe czynniki środowiska zawodowego 13	
Profilaktyka zdrowia i choroby	13
Higiena życia codziennego	13
Racjonalna profilaktyka ekologiczna	13
Racjonalna profilaktyka żywieniowa	13
Inne czynniki warunkujące zdrowie i chorobę	14
Nawyki i używki	14
Uzależnienia	14

Rozdział 2

Najczęstsze objawy chorobowe

– Kazimierz Janicki	15
Bezsenność	15
Biegunka	16
Bładość	16
Bóle gardła	17
Bóle głowy	17
Bóle głowy jako objaw różnych stanów zapalnych	17
Bóle głowy pochodzenia naczyniowego	17
Bóle głowy pochodzenia migrenowego 17	
Bóle głowy naczynioruchowe 18 Bóle głowy w nadciśnieniu, niedociśnieniu i miażdżycy 19 Bóle głowy w okresie przekwitania u kobiet 19	
Bóle głowy pochodzenia toksycznego	20
Bóle głowy pourazowe	20
Bóle głowy w chorobach oczu	20
Bóle głowy w chorobach uszu	20
Bóle głowy w chorobach zatok przynosowych	20
Bóle głowy w następstwie zmian w obrębie szyi i karku	20
Bóle głowy związane z zaburzeniami psychicznymi	20
Bóle nerwów twarzy i głowy (tzw. nerwobóle)	21
Bóle w jamie brzusznej	21
Bóle brzucha po stronie prawej	21
Bóle w podbrzuszu	22
Bóle w nadbrzuszu	22
Kolka jelitowa	22

Kolka nerkowa	22
Kolka wątrobowa (żółciowa)	23
Wzdęcia brzucha	23
Bóle w klatce piersiowej	24
Bóle zlokalizowane w okolicy serca	24
Ból w dusznicy bolesnej	24
Bóle w nerwi- cy serca	24
Bóle w zawale serca	25
Bóle umiejscowione poza okolicą serca	25
Nerwoból międzybrowy	25
Bóle w okolicy łędźwiowo-krzyżowej	26
Bóle w przypadku lumbalgii	26
Bóle w dyskopatii	26
Bóle w napadzie kolki nerkowej	26
Ból jądra	26
Ból karku i obręczy barkowej	27
Bóle kończyn	28
Bóle kręgosłupa	29
Ból oka	29
Ból ucha	30
Ból zęba	30
Brak apetytu	30
Chrapanie	30
Chrypka	31
Chudnięcie	31
Cuchnięcie z ust	31
Czkawka	32
Dreszcze	32
Drgawki	33
Drżenie	33
Duszność	33
Duszność w astmie oskrzelowej	34
Duszność w dychawicy sercowej	35
Gorączka	35
Jadłowstręt w anorexia nervosa	36
Kaszel	36
Kołatanie serca	38
Krwiał	38
Krwimocz	38
Krwioplucie	39
Krwotok	40
Krwotok z dróg rodnych	40
Krwotok z nosa	40
Krwotok z płuc	40
Krwotok z przewodu pokarmowego	41
Krwotok z żyłaka zewnętrznego	41
Kurcz	41
Lęk	43
Łzawienie	43
Niedocukrzenie krwi	43
Niedowład (paraliż)	43
Niestrawność	43
Nudności	44
Obrzęki	44
Obrzęki alergiczne	44
Obrzęki pochodzenia nerkowego	45

Obrzęki pochodzenia sercowego lub zastoinowego	
Obrzęki w chorobach wątroby	
Odbijanie	
Omdlenie	
Oslabienie	
Otyłość	
Płwocina (zmiany)	
Powiększenie węzłów chłonnych	
Pragnienie nadmierne	
Sinica	
Sinieć (podbiegnięcie krwawe)	
Stolec smolisty	
Szttywność karku	
Szum w uszach	
Świąd skóry	
Udar cieplny i słoneczny	
Upośledzenie pamięci	
Upośledzenie słuchu	
Utrata przytomności	
Wybroczyny	
Wydzieliny	
Wymioty	
Wypadanie nadmierne włosów	
Wzmózone pragnienie	
Zaburzenia czucia	
Zaburzenia łaknienia (apetytu)	
Zaburzenia mowy	
Zaburzenia polykania	
Zaburzenia równowagi	
Zaburzenia rytmu serca	
Zaburzenia słuchu	
Zaburzenia świadomości	
Zaburzenia tętna	
Tętno przyspieszone	
Tętno zwolnione	
Zaburzenia w oddawaniu moczu	
Bezmocz	
Bolesne parcie na mocz	
Częste oddawanie moczu	
Nietrzymanie moczu (niekontrolowane oddawanie moczu)	
Skąpomocz	
Wielomocz	
Wzmózone oddawanie moczu w nocy	
Zatrzymanie oddawania moczu	
Zmiany w wyglądzie moczu	
Zaburzenia wzroku	
Zaparcia	
Zmiany w wyglądzie stolca	
Zapaść krążeńiowa	
Zawroty głowy	
Zgaga	
Zmiany wyglądu paznokci	
Żółtaczka	

Rozdział 3

Ostre zatrucia – Janusz Pach 65

Podstawowe pojęcia z zakresu toksykologii	65
Definicja trucizny	65
Definicja zatrucia	66
Rodzaje zatruc	66
Kliniczny podział zatruc	66
Częstość występowania ostrych zatruc	66
Organizacja leczenia ostrych zatruc w Polsce	66
Ośrodki toksykologiczne, informacja toksykologiczna	66
Zasady rozpoznawania ostrych zatruc	68
Ogólne zasady postępowania w ostrych zatruciach	69
Ważniejsze zabiegi ratownicze stosowane w ostrych zatruciach	70
Wywoływanie wymiotów	70
Przeczyszczenie	70
Odrutki nieswoiste	70
Zatrucia lekami	71
Leki nasenne	71
Leki neuroleptyczne	73
Leki przeciwdepresyjne	73
Leki nasercowe	75
Blokery kanału wapniowego	75
Niesteroidowe leki przeciwzapalne, leki przeciwbólowe	75
Leki psychostymulujące	78
Narkotyki	79
Alkohole	80
Alkohol etylowy	80
Alkohol metylowy	80
Glikol etylenowy	81
Rozpuszczalniki organiczne	81
Benzen	82
Benzyna	82
Czterochlorek węgla	83
Środki czyszczące do użytku domowego	83
Wybielacze domowego użytku	83
Amoniak	83
Środki do czyszczenia muszli klozetowych	84
Mieszanie środków czyszczących	84
Środki dezynfekujące	84
Środki do mycia naczyń	84
Gazy duszące	85
Tlenek węgla	85
Siarkowodór	87
Cyjanowodór (kwas pruski) i cyjanki	88
Gazy drażniące	88
Chlor	88
Fluor	88
Fosgen	89
Substancje żrące (kwas, zasady)	89
Metale ciężkie i ich sole	89
Ołów	89

Czterootętlek ołowiu	90
Rtęć	90
Kadm	91
Tal	92
Insektycydy (środki owadobójcze)	93
Insektycydy polichlorowe	93
Insektycydy fosforoorganiczne	93
Grzyby trujące	94
Inne trucizny pochodzenia roślinnego	97
Filodendron	97
Difenbachia	97
Wilczomlec piękny (poinsecja, poinsecja nadobna, gwiazda betlejemka)	97
Ostrokrzew	97
Pieprzowiec roczny – papryka	98
Bluszcz trujący	98
Pokrzyk wilcza jagoda (wilcza jagoda)	98
Lulek czarny	98
Bieluń dziedzierzawa	98
Konwalia majowa	99
Milek wiosenny (gorzykwiat żółty, gorzekwiat)	99
Cis pospolity	99
Wawrzynek wilczelyko (wilczelyko)	99
Dziki bez czarny	100
Jady zwierzęce	100
Zatrucia spowodowane przez owady	100
Zatrucia spowodowane ukąszeniem	100
żmii zygzakowatej	100

Rozdział 4

Reanimacja i postępowanie w stanach nagłego zagrożenia życia – Marek Sych 101

Nagłe zagrożenie życia	101
Co to jest reanimacja?	101
Kto jest obiektem reanimacji?	102
Co dzieje się w organizmie w stanie zagrożenia życia?	103
Jak rozpoznać nagłe zatrzymanie krążenia krwi?	104
Zatrzymanie oddychania	105
Duszący się człowiek	106
Zaburzenia czynności ośrodkowego układu nerwowego	106
Jak rozpoznać rodzaj zagrożenia i jak działać skutecznie?	107
Czy chory jest przytomny?	107
Czy chory oddycha?	107
Czy chory ma utrzymywane krążenie?	108
Czy jest to śmierć kliniczna?	108
Technika zabiegów reanimacyjnych	109
Przywracanie i utrzymywanie drożności dróg oddechowych	109
Oczyszczanie jamy ustnej i gardła	112

Sztuczne oddychanie powietrzem wydychanym przez ratownika	112
Sposób „usta-usta” 113 Sposób „usta- -nos” 114 Sposób „usta-usta-nos” 114	
Ułożenie boczne ustalone	114
Sztuczne krążenie krwi (pośredni masaż serca)	115

Rozdział 5

Przygotowanie chorych i materiałów biologicznych do badań diagnostycznych

– Kazimierz Janicki 117

Badania kliniczno-laboratoryjno-aparaturowe	117
Krew jako materiał do badań diagnostycznych	118
Morfologia krwi 118 Odczyn opadania krwinek czerwonych 119 Biochemiczne analizy krwi 119 Bakteriologiczne bada- nie krwi 120 Serologiczne i immunolo- giczne badanie krwi 120	
Mocz jako materiał do badań diagnostycznych	120
Dobowa zbiórka moczu 121 Ogólne ba- danie moczu 121 Bakteriologiczne bada- nie moczu 122	
Plwocina jako materiał do badań diagnostycznych	122
Ogólne badanie plwociny 123 Cytologi- czne badanie plwociny 123 Bakteriolo- giczne badanie plwociny 123	
Kał jako materiał do badań diagnostycznych	123
Ogólne badanie kału 124 Parazytolo- giczne badanie kału 124 Bakteriologiczne badanie kału 124 Badanie mikologiczne kału 124	
Treść żółdkowa jako materiał do badań diagnostycznych	125
Treść dwunastnicza jako materiał do badań diagnostycznych	125
Wymiociny jako materiał do badań diagnostycznych	126
Papierkowe testy diagnostyczne	126
Badania obrazowe i izotopowe	126
Badania radiologiczne	126
Badanie radiologiczne klatki piersio- wej 127 Badanie radiologiczne dróg żół- ciowych 127 Badanie radiologiczne układu moczowego 128 Badanie radiologiczne przewodu pokarmowego 128	
Badania izotopowe	128
Badania ultrasonograficzne	129
Badania echokardiograficzne 129 Ultra- sonografia jamy brzusznej 129	

Tomografia komputerowa	130
Rezonans magnetyczny	130
Badania endoskopowe (wziernikowanie)	130
Badania elektrofizjologiczne	131
Badania elektrokardiograficzne 131 Ba- dania elektroencefalograficzne 131 Bada- nia elektromiograficzne 131	

Rozdział 6

Promieniowanie jonizujące

– Bohdan Huszno 133

Definicja. Podstawy fizyczne	133
Podstawy fizyczne promieniowania jonizującego	135
Różnice między radioizotopami	136
Naturalne źródła promieniowania	139
Promieniowanie kosmiczne	139
Promieniowanie ziemskie	139
Sztuczne źródła promieniowania	141
Narażenie wywołane różnymi źródłami promieniowania	142
Wykrywanie i pomiary promieniowania jonizującego	143
Skutki biologiczne narażenia na promieniowanie	144
Ochrona przed skutkami promieniowania	145
Zastosowanie promieniowania jonizującego w medycynie	146
Pozamedyczne użytkowanie promieniowania jonizującego	148

Rozdział 7

Zdrowie psychiczne – Jacek Bomba 149

Przyczyny zaburzeń psychicznych	150
Znaczenie rodziny w powstawaniu i przebiegu zaburzeń psychicznych	154
Uwarunkowania genetyczne	154
Zaspokajanie potrzeb	154
Stymulowanie rozwoju funkcji psychicznych	156
Rozwój rodziny	157
Przekazy międzypokoleniowe	157
Dziedziczenie społeczne	158
Delegowanie	158
Niewidoczne lojalności	159
Opieka nad chorym	159
Zmiany w wyniku przemian społecznych	159
Brzemie choroby psychicznej	160
Zaburzenia psychiczne dzieci	160
Zaburzenia psychiczne dorastających	162
Zaburzenia psychiczne dorosłych	164

Zaburzenia nerwicowe	164
Zaburzenia nastroju	166
Zaburzenia z grupy schizofrenii	167
Zaburzenia związane z używaniem substancji psychoaktywnych	170
Zaburzenia psychoorganiczne	172
Zaburzenia osobowości	172
Zaburzenia psychiczne wieku podeszłego	173
Leczenie zaburzeń psychicznych	175
Niektóre problemy prawne związane z zaburzeniami psychicznymi i ich leczeniem	176

Rozdział 8

Wybrane problemy z zakresu ciąży, porodu i połogu – Krzysztof Rytlewski,

Zbigniew Zdebski	179
Zapłodnienie	179
Ciąża	180
Rozpoznanie ciąży	180
Zmiany organizmu kobiety związane z ciążą	181
Czas trwania ciąży	181
Zachowanie się i odżywianie kobiety w ciąży	182
Tryb życia kobiety w ciąży 182 Ubiór kobiety ciężarnej 182 Żywienie 183	
Opieka przedporodowa	184
Przygotowanie do zajścia w ciążę	184
Pierwsza wizyta u lekarza	184
Niektóre powikłania ciąży	185
Poronienie samoistne	185
Poród przedwczesny	185
Ciąża pozamaciczna	185
Wymioty w okresie ciąży	186
Nadciśnienie ciążowe	
(zatrucie ciążowe, gestoza)	186
Choroby układu moczowego	186
Immunizacja matczyno- płodowa	187
Tarczycza w przebiegu ciąży	187
Cukrzyca w przebiegu ciąży	187
Choroby zakaźne w przebiegu ciąży	188
Ciąża wielopłodowa	189
Poród	189
Poród fizjologiczny	189
Początek porodu	189
Poród zabiegowy	190
Poród w znieczuleniu	190
Połóg	190
Laktacja (wydzielanie mleka)	193

Rozdział 9

Choroby wieku rozwojowego

– Czesław Szmagiel	195
Rozwój fizyczny dzieci i młodzieży	195
Potrzeba znajomości rozwoju dziecka	195
Organizm matki jako środowisko rozwoju płodu	196
Niekorzystne czynniki dla rozwoju płodu i dziecka	196
Ciąża wysokiego ryzyka i dziecko ryzyka 196 Choroby zakaźne matki w okresie ciąży zaburzające rozwój płodu 198 Warunki społeczno-bytowe a rozwój płodu i noworodka 199 Inne niekorzystne czynniki dla rozwoju noworodka 200	
Korzystne czynniki dla rozwoju dziecka	201
Morfologiczne i fizjologiczne cechy organizmu dziecka	202
Rozwój dziecka	203
Wzrastanie i zwiększanie masy ciała 203	
Zmiany proporcji ciała w okresie rozwoju 204	
Kształtowanie się postawy ciała w okresie rozwoju 205 Rozwój uzębienia 205	
Okresy rozwoju dziecka i ich charakterystyka	205
Okresy życia płodowego (wewnątrzmacicznego)	205
Okresy życia po urodzeniu	206
Okres noworodkowy (1–28 dni) 206 Okres niemowlęcy (2–12 miesiąc życia) 207 Okres poniemowlęcy, czyli młodszego dziecka (1–3 rok życia) 210 Okres przedszkolny (4–6 rok życia) 214 Okres szkolny (7–16 rok życia) 214 Okres młodzieńczy 215	
Problemy zdrowotne w wieku rozwojowym	218
Problemy zdrowotne okresu noworodkowego	218
Częściej występujące choroby wrodzone u noworodka 218 Niektóre choroby nabyte noworodków związane z urazem porodowym 220 Częściej występujące choroby nabyte noworodków związane z zakażeniem 222	
Problemy zdrowotne okresu niemowlęcego	223
Zapalenie oskrzeli 223 Zapalenie płuc 224	
Zapalenie ucha środkowego 224 Ulewianie pokarmu przez niemowlęta 224 Wymioty 225 Płacz niemowląt 226	
Najczęstsze objawy chorobowe w dzieciństwie	226
Gorączka 226 Bóle brzucha 227 Bóle głowy 228 Kaszel 229 Obrzęki 229 Wysypka skórna 230	
Choroby metaboliczne	231
Cukrzyca u dzieci 231	
Wybrane choroby układu pokarmowego	232

Biegunka bakteryjna 232 Biegunka po- chodzenia wirusowego 232 Objawy bie- gunki 232 Zaparcia 234 Ostre zapalenie wyrostka robaczkowego 234 Zespoły upo- śledzonego wchłaniania 235	
Wybrane choroby układu nerwowego	235
Drgawki u dzieci 235 Mózgowe porażenie dziecięce 237	
Wybrane choroby układu oddechowego	238
Zakażenie górnych dróg oddechowych 238	
Zakażenia dolnych dróg oddechowych 239	
Alergia u dzieci	241
Podstawowe wiadomości o alergii 241	
Atopia u dzieci 242 Eozynofilia 242 Cho- roby skóry na tle alergicznym 242 Aler- gia pokarmowa 243 Alergia układu odde- chowego 244	
Wybrane choroby układu moczowego	246
Zakażenie układu moczowego 247 Zespół nerczycowy 248 Moczenie mimowolne 249	
Otyłość i nadwaga u dzieci i u młodzieży	249
Aktywność ruchowa i dieta ubogoener- getyczna w zapobieganiu i leczeniu otyło- ści 251	

Rozdział 10

Choroby narządów wewnętrznych

– Kazimierz Janicki 253

Choroby układu krążenia	253
Zaburzenia rytmu serca	254
Choroby zapalne serca	255
Zapalenie wsierdzia 256 Zapalenie mię- śnia sercowego 257 Zapalenie osierdzia 257 Zapobieganie chorobom zapalnym serca 258	
Wady serca	258
Podział wad serca 259 Wady serca wro- dzone 259 Wady serca nabyte 259 Zapo- bieganie wadom serca 259 Człowiek z wa- dą serca 260	
Choroba niedokrwienna serca	260
Dusznica bolesna 261 Zawał serca 262 Zapo- bieganie chorobie niedokrwiennej serca 263	
Nadciśnienie tętnicze	263
Nadciśnienie tętnicze pierwotne (choroba nadciśnieniowa) 264 Nadciśnienie tętni- cze wtórne (objawowe) 265 Człowiek z nadciśnieniem tętniczym 266	
Niedociśnienie tętnicze	266
Niedociśnienie tętnicze pierwotne (cho- roba niedociśnieniowa) 267 Niedociśnie-	

nie tętnicze wtórne (objawowe) 267 Czło- wiek z niedociśnieniem tętniczym 268	
Przewlekłe „serce płucne”	268
Choroby naczyń obwodowych	269
Choroby tętnic 269 Choroby żył 271	
Niewydolność krążenia	273
Ostra niewydolność krążenia 273 Prze- wlekła niewydolność krążenia 274	
Pielęgniarsko-lekarska pomoc domowa w chorobach układu krążenia	275
Zapobieganie chorobom układu krążenia	275
Choroby układu krwiotwórczego	276
Podstawowe wiadomości dotyczące układu krwiotwórczego i zaburzeń jego czynności	276
Zaburzenia czynności układu krwiotwórczego	276
Zaburzenia czynności układu czerwono- krwinkowego 276	
Zmiany w układzie białokrwinkowym	282
Hipoleukocytozy 282 Hiperleukocyto- zy 285	
Zaburzenia krzepnięcia krwi	288
Istota skaz krwotocznych 289 Podział skaz krwotocznych 289	
Pielęgniarsko-lekarska pomoc domowa w chorobach układu krwiotwórczego	295
Zapobieganie chorobom układu krwiotwórczego	296
Choroby układu oddechowego	297
Stany alergiczno-skurczowe układu oddechowego	298
Astma oskrzelowa (dychawica oskrzelo- wa) 298 Stany skurczowe oskrzeli 299	
Stany zapalne układu oddechowego	300
Zapalenia dróg oddechowych 300 Zapa- lenie płuc 301 Ropień płuca 302 Zapa- lenie opłucnej 303 Ropniak opłucnej 304 Krwik opłucnej 304	
Zmiany nowotworowe w układzie oddechowym	304
Rak oskrzela 304 Rak płuca 305 Nowo- twory opłucnej 305	
Inne stany chorobowe układu oddechowego	306
Rozstrzenie oskrzeli 306 Rozedma płuc 306 Pylice płuc 307 Zator tętnicy płucnej i za- wał płuca 308 Odma opłucnowa 308	
Pielęgniarsko-lekarska pomoc domowa w chorobach układu oddechowego	309
Zapobieganie chorobom układu oddechowego	309
Gruźlica	310
Gruźlica jako choroba zakaźna i zaraźliwa	310
Gruźlica jako choroba społeczna	311
Gruźlica pierwotna	311
Gruźlica popierwotna	312
Gruźlicze zapalenie węzłów chłonnych 313 Popierwotna gruźlica płuc 313 Gruźlica	

prośówkowa 313 Gruźlica układu moczowego 314 Gruźlica układu trawien- nego 314 Gruźlica kości i stawów 315 Gru- licze zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych i mózgu 315 Inne postacie gruźlicy 316	czowego 355 Zapalenie miedniczek nerko- wych 356 Nowotwory dróg moczowych 357
Pielęgniarsko-lekarska pomoc domowa w gruźlicy 316	Choroby gruczołu krokowego 357
Zapobieganie gruźlicy 317	Zapalenie gruczołu krokowego 357 Gru- czolak gruczołu krokowego 358 Rak gru- czołu krokowego 358
Choroby przewodu pokarmowego 318	Choroby gruczołów dokrewnych 358
Podstawowe wiadomości dotyczące zaburzeń czynności przewodu pokarmowego 318	Choroby przysadki 360
Najczęstsze choroby przełyku 319	Stany nadczynności przysadki 360 Sta- ny niedoczynności przysadki 361
Zaburzenia czynnościowe przełyku 319	Choroby gruczołu tarczowego (tarczycy) 362
Stany zapalne i zwężenia przełyku 319 Ży- laki przełyku 320 Rak przełyku 320	Wole proste 362 Niedoczynność gruczo- łu tarczowego (tarczycy) 362 Nadczyn- ność gruczołu tarczowego (tarczycy) 363
Najczęstsze choroby żołądka i dwunastnicy 320	Choroby gruczołów przytarczycznych 364
Zaburzenia czynnościowe żołądka i dwu- nastnicy 320 Zapalenie żołądka i dwu- nastnicy 321 Choroba wrzodowa żołądka i dwunastnicy 322 Rak żołądka 324 Ze- spół dolegliwości po wycięciu żołądka 325	Nadczynność gruczołów przytarczycz- nych 364 Niedoczynność gruczołów przy- tarczycznych 364
Najczęstsze choroby jelit 326	Choroby nadnerczy 365
Stany zapalne jelit 327 Zespoły upośle- dzonego wchłaniania 330 Nadpobudli- wość jelita grubego 331 Zaparcie nawy- kowe 332 Nowotwory jelit 333 Uchyłki przewodu pokarmowego 335 Polipy prze- wodu pokarmowego 335 Guzki krwawni- cze (hemoroidy) 336	Niedoczynność kory nadnerczy 365 Nad- czynność kory nadnerczy 366 Niedoczyn- ność części rdzennej nadnerczy 367 Nad- czynność części rdzennej nadnerczy 367
Najczęstsze choroby wątroby 336	Choroby wysp trzustkowych 367
Zapalenia wątroby 336 Ropień wątro- by 337 Toksyczne uszkodzenie wątro- by 338 Marskość wątroby 338 Nowotwory wątroby 340	Choroby gruczołów płciowych 368
Najczęstsze choroby dróg żółciowych 340	Zaburzenia czynności wewnętrzwydziel- niczej jąder 368 Zaburzenia czynności we- wnątrzwydzielniczej jajników 369
Zaburzenia czynności ruchowej dróg żół- ciowych 340 Stany zapalne pęcherzyka żółciowego 341 Kamica żółciowa 342 No- wotwory dróg żółciowych 344 Zespół do- legliwości po wycięciu pęcherzyka żółcio- wego 344 Wskazówki dietetyczne 345	Uwagi końcowe 370
Tryb życia 346	Choroby przemiany materii 371
Najczęstsze choroby trzustki 346	Cukrzyca 371
Zapalenie trzustki 346 Rak trzustki 347	Obraz kliniczny cukrzycy 372 Zasady leczenia cukrzycy 373 Zasady żywienia w cukrzycy 376 Stan niedocukrzenia 376
Podstawowe zasady dietetyczne w choro- bach trzustki 348	Śpiączka cukrzycowa 377 Powikłania na- czyniowe w cukrzycy 377 Zapobieganie cukrzycy 378
Choroby układu moczowo-płciowego 348	Skaza moczanowa (dna) 378
Choroby nerek 349	Hiperlipoproteinemia 379
Zapalenia nerek 349 Mocznicza 352 Ze- spół nerczycowy 353 Rak nerki 354 Tor- bielowatość nerki 354	Otyłość 380
Choroby dróg moczowych 355	Choroby reumatyczne 382
Kamica dróg moczowych (nerkowa) 355	Choroba reumatyczna 383
Zapalenie cewki moczowej i pęcherza mo-	Zesztywniające zapalenie stawów kręgosłupa 383
	Reumatoidalne zapalenie stawów 383
	Choroby zwyrodnieniowe stawów 384
	Zwyrodnienie stawów kolanowych 385
	Zwyrodnienie stawów biodrowych 385 Zwy- rodnienie stawów kręgosłupa 385

Rozdział 11

Choroby zakaźne – Jolanta Czyżowska .387

Czynnik chorobotwórczy w chorobach zakaźnych	.387
Bakterie jako zakaźny czynnik chorobotwórczy	.387
Wirusy jako zakaźny czynnik chorobotwórczy	.388
Riketsje jako zakaźny czynnik chorobotwórczy	.388
Grzyby jako zakaźny czynnik chorobotwórczy	.389
Pasożyty jako zakaźny czynnik chorobotwórczy	.389
Podstawowe elementy zakażenia	.390
Drogi przenoszenia (transmisji) zakażenia	.390
Choroby zakaźne wieku rozwojowego	.391
Choroby wysypkowe wieku dziecięcego	.391
Odra 391 Ospa prawdziwa 392 Ospa wietrzna 393 Różyczka 394 Rumień nagły (gorączka trzypniowa) 395 Rumień zakaźny 395 Płonica (szkarlatyna) 395	
Zakażenia układu oddechowego	.396
Krztusiec (koklusz) 396 Błonica (dyfteryt) 397 Mononukleozą zakaźną 398 Zapalenie migdałków podniebiennych i gardła (angina) 399 Zapalenia krtani 400 Zapalenie oskrzeli 400 Zapalenie płuc 401	
Zakażenia układu pokarmowego	.403
Biegunki 403 Zakażenie <i>Helicobacter pylori</i> 407 Wirusowe zapalenia wątroby 407	
Zakażenia ośrodkowego układu nerwowego	.409
Ostre zapalenie rogów przednich rdzenia (choroba Heinego i Medina) 409 Zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych 409 Zapalenia mózgu 410	
Zakażenia przez uszkodzone powłoki ciała	.411
Tężec i zgorzel gazowa 411 Wścieklizna 411	
Inne choroby zakaźne	.411
Grypa 411 Cytomegalia 411 Nagminne zapalenie ślinianek przyusznych (świnka) 412 Zespół nabytego upośledzenia odporności (AIDS) 412 Zespół Kawasaki 413 Zespół Reye'a 413	
Choroby zakaźne wieku dorosłego	.414
Zakażenia układu oddechowego	.414
Grypa 414	
Zapalenia górnych dróg oddechowych	.414
Zapalenia oskrzeli 414 Zapalenia płuc 414	
Zakażenia układu pokarmowego	.415
Dur brzuszny 415 Dur rzekomy 416 Czerwonka bakteryjna 416 Salmonellowe zatrucia pokarmowe 416 Gronkowcowe zatrucia pokarmowe 416 Zakażenie laseczką jadu kielbasianego (botulizm) 417	

Zakażenia wątroby 417 Zakażenie <i>Helicobacter pylori</i> 418	
Zakażenia ośrodkowego układu nerwowego	.418
Wirusowe zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych 418 Bakteryjne zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych 419 Gruźlicze zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych i mózgu 419 Grzybicze zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych i mózgu 419 Przyzakaźne zapalenia opon mózgowo-rdzeniowych i mózgu 419 Półpasiec 419	
Zakażenia układu krążenia	.420
Zapalenia osierdzia 420 Zapalenie mięśnia sercowego 420 Zapalenie wsierdzia 420 Zapalenia błony wewnętrznej naczyń 420	
Zakażenia przyranne	.421
Tężec 421 Róża 422 Zgorzel gazowa 422	
Zakaźne choroby odzwierzęce	.422
Różyczka 422 Brucelloza 422 Wścieklizna 423 Wąglik 423 Ornitoza (choroba ptasia) 424 Leptospirozy 425 Krętkowica kleszczowa (choroba z Lyme) 425 Choroba Creutzfeldta i Jakoba 425	
Niektóre choroby tropikalne	.426
Cholera 426 Dżuma 427 Czerwonka pelzakowa 427 Gorączka krwotoczna Ebola 427	
Grzybice narządowe	.428
Posocznica	.428
Zespół nabytego upośledzenia odporności (AIDS)	.429

Rozdział 12

Choroby pasożytnicze

– Kazimierz Janicki	.431
Klasyfikacja pasożytów	.432
Pierwotniaki pasożytnicze	.433
Giardiaza	.433
Rzęsistkowica	.434
Toksoplazmoza	.435
Toksokaroza	.437
Pelzakowica	.437
Zimnica (malaria)	.439
Plazmice pasożytnicze	.440
Fascjoloza	.440
Tasiemczyca	.442
Tasiemiec nieuzbrojony 442 Tasiemiec uzbrojony 444 Brzudogłowiec szeroki 445	
Obleńce pasożytnicze	.446
Owsica 446 Glistnica 449 Włosogłowczyca 451 Włośnica (trichinelloza) 452 Węgorzycza 455 Ankylostomoza 456	

Stawonogi pasożytnicze	.457
Świerzb	.457
Wszawica	.457

Rozdział 13

Choroby wymagające interwencji chirurgicznej

– Marian Barczyński, Marcin Barczyński459

Następstwa urazów	.460
Stłuczenia	.460
Rany i skaleczenia	.460
Otarcie naskórka 460 Rana cięta 460	
Rana kluta 460 Rana tłuczona 460 Ra-	
na szarpana 460 Rana kłusowana 461 Ra-	
na zatruta 461 Rana postrzałowa 461	
Powikłania ran i ich zakażenia	.461
Ropienie ran 461 Zgorzel gazowa 462	
Tężec 462 Wścieklizna 462	
Pierwsza pomoc w zranieniach	.462
Opanowanie krwotoku 463 Założenie opa-	
trunku 464 Unieruchomienie 464 Tran-	
sport chorego 465	
Wykonywanie opatrunków w domu	.465
Wyjaławianie materiału opatrunkowego	
i narzędzi 466	
Uszkodzenia spowodowane nagłą zmianą	
temperatury	.466
Oparzenia	.466
Odmrożenia	.469
Oparzenia chemiczne	.470
Porażenie prądem elektrycznym	.471
Rażenie piorunem	.471
Ogólne następstwa urazu	.471
Omdlenie	.472
Wstrząs urazowy	.472
Pierwsza pomoc i transport w obrażeniach ciała	
Zabezpieczenie i ułożenie rannego	.473
Rozebranie rannego	.473
Pierwszy opatrunek	.474
Podawanie napojów	.474
Przenoszenie rannego	.474
Transport chorego	.474
Zakażenia ropne	.474
Ostry naciek zapalny	.475
Ropień	.475
Ropowica	.475
Czyrak	.475
Czyrak gromadny, czyli karbunkul	.476
Zastrzał	.476
Zanokcica	.476
Zapalenie naczyń i węzłów chłonnych	.476
Ropne zapalenie gruczołów potowych dołu	
pachowego	.477

Ropne zapalenie gruczołu sutkowego	.477
Ostre choroby jamy brzusznej	.477
Ostre zapalenie wyrostka robaczkowego	.478
Ostre zapalenie pęcherzyka żółciowego	.478
Ostre zapalenie trzustki	.479
Przepukliny zewnętrzne – uwięźnięcie	
przepukliny	.479
Ostra mechaniczna niedrożność przewodu	
pokarmowego (jelit)	.480
Rozlane zapalenie otrzewnej	.480
Krwawienie z górnego odcinka przewodu	
pokarmowego	.480
Ostre choroby układu moczowego	.481
Kamica moczowa	.481
Gruczolak stercza (gruczołu krokowego)	.482
Ostre zatrzymanie wydalania moczu	.482
Ostre niedokrwienie kończyn	.482
Żyłaki	.482
Żyłaki kończyn dolnych	.482
Guzki krwawnicze	.483
Nowotwory (guzy)	.483
Kaszak	.483
Torbiel galaretowata	.483
Tuszczak	.483
Rak wargi dolnej	.484
Nowotwory sutka	.484
Rak przełyku	.484
Rak żołądka	.484
Rak odbytnicy	.485
Niektóre wady wrodzone (rozwojowe)	
i zniekształcenia	.485
Wady twarzy i podniebienia	.485
Kręcz szyi	.485
Wrodzona niedrożność (zarośnięcie) przełyku	.486
Wrodzone przerostowe zwężenie odźwiernika	.486
Wrodzona niedrożność przewodu	
pokarmowego	.486
Zarośnięcie odbytu	.486
Zrośnięte palce	.486

Rozdział 14

Urazy i choroby układu szkieletowego (kości i stawów) – Tadeusz Niedźwiedzki .487

Wady wrodzone	.487
Dysplazja stawu biodrowego	.487
Wrodzona stopa końsko-szpotała	.488
Wrodzona stopa płaska	.488
Wrodzony kręcz szyi	.488
Wady postawy	.489
Boczne skrzywienie kręgosłupa (skolioza)	.489
Kolana koślawe	.489
Kolana szpotawe	.490

Stopy płaskie	490
Stopa płasko-koślawą	490
Choroby okresu pokwitania	490
Jałowe martwice kości	490
Jałowa martwica głowy kości udowej (choroba Calvégo, Legga i Perthesa) 491	
Jałowa martwica guzowatości kości piszczelowej (choroba Osgooda i Schlattera) 492	
Jałowa martwica guza kości piętowej 492	
Jałowa martwica głowy II kości śródstopia (choroba Köhlera II) 492	
Młodzieńcza kifoza (choroba Scheuermanna) 492	
Złuszczenie głowy kości udowej (młodzieńcze biodro szpotawe)	493
Cysty kostne	493
Torbiel samotna kości 493	
Torbiel tętniakowata kości 494	
Biodro trzaskające (biodro przeskakujące)	494
Chondromalacja rzepki	494
Choroby wieku dorosłego	494
Zmiany zwyrodnieniowe	494
Zmiany zwyrodnieniowo-zniekształcające kręgosłupa 494	
Zmiany zwyrodnieniowo-zniekształcające biodra 495	
Zmiany zwyrodnieniowo-zniekształcające kolana 495	
Stopy poprzecznie płaskie	495
Paluch koślawy	496
Palce młotkowate	496
Ostroga piętowa	497
Osteoporoza	497
Zespół bolesnego barku	499
Łokieć tenisisty	500
Zapalenia kości i stawów	500
Nieswoiste zapalenia kości i stawów	500
Swoiste zapalenia kości i stawów – gruźlica kostno-stawowa	501
Gruźlica kości 501	
Gruźlica stawu 501	
Nowotwory kości	501
Pierwotne nowotwory narządu ruchu	501
Nowotwory wtórne – przerzuty nowotworowe do kości	502
Urazy kości i stawów	502
Stłuczenia	502
Złamania kości	502
Złamanie obojczyka 503	
Złamanie łopatk 503	
Złamanie mostka 503	
Złamanie kości ramiennej 503	
Złamania kości przedramienia 504	
Złamania kości nadgarstka 504	
Złamania kości śródreżcza i palców ręki 504	
Złamania żeber 505	
Złamania miednicy 505	
Złamania kości udowej 505	
Urazowe uszkodzenie stawu kolanowego 506	
Złamania rzepki 506	
Złamania kości podudzia 506	
Złamania kostek goleni 507	
Złamania kości stępu 507	

Złamanie kości śródstopia i palców stopy 507	
Złamania kręgosłupa 507	
Uszkodzenia stawów	508
Skřęcenie stawu 508	
Zwichnięcia urazowe stawów 508	
Postępowanie w złamaniach kości i zwichnięciach stawów	510
Urazy czaszkowo-mózgowe	512
Postępowanie z chorymi w opatrunku gipsowym oraz po leczeniu operacyjnym złamań i chorób narządu ruchu	513

Rozdział 15

Choroby skóry i choroby przenoszone drogą płciową

– Jadwiga Bogdaszewska-Czabanowska ..	515
Podstawowe wiadomości dotyczące budowy skóry	515
Skóra	515
Przydatki skóry	516
Fizjologiczna rola skóry	517
Fizjologiczne zmiany skóry związane z wiekiem	517
Pielęgnacja zdrowej skóry	518
Działanie słońca na skórę	519
Najczęstsze choroby skóry	519
Ropne choroby skóry	519
Róża 520	
Ropowica 520	
Zapalenie gronkowcowe mieszków włosowych 520	
Fi-gówka gronkowcowa, czyli chroniczne gronkowcowe zapalenie mieszków włosowych brody 520	
Czyrak 520	
Czyraczność 520	
Czyrak gromadny (karbunkuł) 520	
Liszajec zakaźny 520	
Wyprzenie bakteryjne 521	
Grzybice skóry	521
Grzybica stóp 521	
Grzybica paznokci 521	
Drożdżycza jamy ustnej 522	
Drożdżakowe zapalenie sromu i pochwy 522	
Łupież pstry 522	
Choroby pasożytnicze skóry	522
Świerzb 522	
Wszawica głowowa 522	
Wszawica łonowa 523	
Wszawica odzieżowa 523	
Wirusowe choroby skóry	523
Opryszczka pospolita 523	
Półpasiec 523	
Brodawki skórne 524	
Alergiczne choroby skóry	524
Atopowe zapalenie skóry 524	
Pokrzywka 525	
Wstrząs anafilaktyczny 525	
Wyprysk (egzema) 526	
Osutki polekowe 526	
Choroby łojotokowe skóry	526
Trądzik młodzieńczy albo pospolity 526	
Trądzik różowaty 527	
Łojotokowe zapalenie skóry 527	
Łysienie łojotokowe 527	

Zaburzenia rogowacenia	527
Łuszczyca	527
Autoimmunologiczne choroby skóry	528
Znamiona	528
Znamiona naczyniowe (naczyniaki) 528	
Znamiona melanocytowe 528	
Czerniak	529
Stany przedrakowe i raki skóry ..	529
Rogowacenie starcze, czyli słoneczne 529	
Rogowacenie białe 529	
Pielęgnacja skóry 529	
Łojotokowa 529	
Raki skóry 529	
Zmiany skórne na tle zaburzeń naczyniowych ..	530
Zaburzenia barwnikowe skóry	531
Przebarwienie uogólnione 531	
Przebarwienia ograniczone 531	
Odbarwienia 531	
Choroby włosów	531
Łysienie typu męskiego u kobiet 532	
Łysienie po chorobach zakaźnych, zatruciach, lekach 532	
Wyłysienie z ucisku lub pociągania 532	
Trichotilomania 532	
Łysienie plackowate 532	
Nadmierne owłosienie 532	
Choroby paznokci	532
Paznokieć wrastający 533	
Zasady leczenia dermatologicznego	533
Choroby przenoszone drogą płciową	534
Kiła	534
Kiła nabyta 534	
Kiła wrodzona 535	
Rzeżączka	535
Nierzeżączkowe zapalenie dróg moczowo-płciowych	535
Zespół nabytego upośledzenia odporności (AIDS)	536

Rozdział 16

Choroby układu nerwowego

– Andrzej Szczudlik, Elżbieta Gryz,

Paweł Szermer

Najważniejsze objawy chorób układu nerwowego ..	538
Nagły, silny ból głowy ..	538
Zawroty głowy i zaburzenia równowagi ..	539
Utrata przytomności ..	540
Osłabienie (niedowład) kończyn ..	540
Zaburzenia czucia ..	541
Zaburzenia postawy, chodu i napięcia mięśni; ruchy mimowolne i drżenie ..	542
Zaburzenia pamięci i intelektu ..	543
Najważniejsze choroby układu nerwowego ..	544
Bóle głowy i twarzy ..	544
Migrena 544	
Klasterowy ból głowy 546	
Napięciowy ból głowy 546	
Przewlekły ból	

głowy i twarzy 547

Nerwoból nerwu trójdzielnego 547

Udar mózgu ..

Udar niedokrwienny mózgu 548

Udar krwotoczny mózgu 549

Stwardnienie rozsiane ..

Padaczka ..

Choroba Parkinsona ..

Choroba Alzheimera ..

Miastenia ..

Uszkodzenia nerwów obwodowych (neuropatia) 558

Guzy mózgu ..

Zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych i mózgu 560

Urazy głowy ..

Wstrząśnienie mózgu 561

Stłuczenie mózgu 561

Krwiak śródczaszkowy 561

Rozdział 17

Choroby narządu wzroku

– Helena Żygulska-Mach ..

Zarys anatomii narządu wzroku ..

Czynności narządu wzroku ..

Rola siatkówki i ośrodkowego układu

nerwowego ..

Ostrość wzroku ..

Pole widzenia 564

Widzenie barw 565

Akomodacja i adaptacja oka 565

Wady wzroku ..

Oko miarowe ..

Oko nadwzroczne ..

Oko krótkowzroczne ..

Niezborność rogówkowa (astygmatyzm) ..

Wyrównywanie wad wzroku ..

Choroby oczodołu, powiek, spojówek i narządu

łzowego ..

Wytrzeszcz oka ..

Wytrzeszcz obustronny 567

Wytrzeszcz jednostronny 567

Zapalenie brzegów powiek i gruczołów

powiekowych ..

Zapalenie brzegów powiek 567

Jęczmień wewnętrzny 568

Jęczmień zewnętrzny 568

Gradówka 568

Zmiany w powiekach ..

Kępki żółte 568

Skurcze powiek 568

Opadnięcie powieki górnej 569

Niedomykalność szpary powiek 569

Nowotwory powiek ..

Skórzak 569

Znamiona barwnikowe powiek 569

Rak 569

Zapalenie i nowotwory spojówek ..

Uczuleniowe zapalenie spojówek 570	Inne zapalenia spojówek 570	Jaglica 570
Znamiona barwnikowe spojówek 571		
Łzawienie i upośledzenie wydzielania łez	571	
Zapalenie dróg łzowych u dorosłych i dzieci	571	
Choroby gałki ocznej	572	
Zapalenia i zwyrodnienia rogówki	572	
Bakteryjne zapalenie rogówki 572	Opryszczka 572	Zapalenie epidemiczne 572
Zakażenia grzybicze 573	Inne choroby rogówki 573	
Różne postacie zaćmy (katarakty)	573	
Zaćma starcza 573	Zaćma wrodzona 573	
Zaćma wklajająca 574		
Zapalenia tęczęwki i ciała rzęskowego	574	
Zapalenie twardówki	574	
Nowotwory wewnątrzgałkowe	574	
Czerniak złośliwy 574	Czerniak tęczęwki 575	Czerniak ciała rzęskowego 575
Czerniak naczyńówki 575		
Jaskra u dorosłych i u dzieci	575	
Jaskra pierwotna otwartego kąta 575		
Jaskra z prawidłowym ciśnieniem wewnątrzgałkowym 575	Jaskra zamykająca się kąta 576	Jaskra przewlekła 576
Jaskra wtórna 576	Jaskra dziecięca (wrodzona) 576	
Choroby naczyń krwionośnych siatkówki	577	
Zamknięcie tętnicy środkowej 577	Zakrzep (niedrożność) żyły środkowej 577	Inne choroby naczyń siatkówki 577
Zapalenia i zwyrodnienia siatkówki	578	
Odwartwienie siatkówki	578	
Siatkówczak – nowotwór wrodzony dziecięcy	578	
Zapalenie i zanik nerwu wzrokowego	578	
Choroba zezowa	579	
Zaburzenia ustawienia i ruchów oczu	579	
Porażenia mięśni 579	Zez występujący u dzieci 579	
Niedowidzenie oka	579	
Oczopląs	579	
Urazy narządu wzroku	580	
Urazy mechaniczne oka i oczodołu	580	
Oparzenia ciepłe i chemiczne	580	
Uszkodzenie energią promienistą	581	
Zatrucia oraz uszkodzenia oka wywołane przez leki	581	
Higiena, zapobieganie i pierwsza pomoc w chorobach narządu wzroku	582	
Higiena szkolna	582	
Zapobieganie urazom oczu u dzieci i dorosłych	582	
Pierwsza pomoc w urazach narządu wzroku	582	
Zapobieganie i pierwsza pomoc w chorobach narządu wzroku	583	

Nauczanie dzieci słabo widzących i niewidomych	584
Przydatność zawodowa osób z upośledzonym wzrokiem	585

Rozdział 18

Choroby zębów i jamy ustnej

– Zofia Knychalska-Karwan

	587
Budowa i fizjologia jamy ustnej i narządu żucia	587
Wyrzynanie zębów	591
Budowa zębów	592
Próchnica zębów i jej zapobieganie	592
Nadwrażliwość zębiny	596
Choroby miazgi zęba i tkanek okołowierzchołkowych zębów	596
Zakażenie odogniskowe	597
Wybielanie zębów	597
Choroby przyzębia	598
Wady zgryzu i profilaktyka ortodontyczna	599
Zapalenia błony śluzowej jamy ustnej	600
Nowotwory jamy ustnej	601
Urazy twarzy i jamy ustnej	601
Problemy protetyczne	602

Rozdział 19

Choroby nosa, gardła, uszu i krtani

– Eugeniusz Olszewski

	605
Choroby nosa i zatok przynosowych	605
Ostre i przewlekłe nieżytu nosa i zatok przynosowych	605
Nieżyt nosa 605	Zapalenie zatok 607
Ciała obce w nosie	608
Urazy i złamania nosa	609
Nowotwory nosa i zatok przynosowych	610
Zapobieganie chorobom nosa i zatok przynosowych	611
Choroby gardła i przełyku	611
Ostre nieżytowe zapalenie gardła	611
Ostre zapalenie migdałków podniebiennych	611
Ostre grudkowe lub zatokowe zapalenie migdałków podniebiennych (angina)	611
Angina Plauta i Vincenta	612
Pryszczykowe zapalenie gardła	612
Przewlekłe ropne zapalenie migdałków podniebiennych	612
Przewlekły nieżyt gardła	612
Nowotwory gardła i gruczołów ślinowych	613
Nowotwory niezłośliwe 613	Nowotwory złośliwe 613

Mononukleozą zakaźną	614
Promienica	614
Zmiany guzowate na szyi	614
Wrodzone zmiany guzowate na szyi	614
Gruźlica węzłów chłonnych szyi	614
Zapobieganie chorobom gardła	614
Ciała obce w przełyku	614
Choroby krtani i tchawicy	615
Ostre choroby zapalne krtani	615
Ostre zapalenie krtani u małych dzieci	615
Ostre nagłośniowe zapalenie krtani	615
Ostre obrzęki krtani	615
Przewlekłe zapalne choroby krtani	616
Ciała obce w drogach oddechowych	616
Nowotwory złośliwe krtani	616
Choroby ucha	617
Badanie słuchu	617
Wady rozwojowe małżowiny usznej	617
Urazy małżowiny usznej	618
Zapalenie ucha zewnętrznego	618
Czyrak	618
Ciała obce w uchu	618
Woskowina	618
Ostre zapalenie ucha środkowego	618
Przewlekłe zapalenie ucha środkowego	619
Ostre zapalenie ucha wewnętrznego	619
Otoskleroza (otospongioza)	619
Głuchota starcza	620
Aparaty poprawiające słyszenie i zasady ich stosowania	620
Szumy uszne	620
Zaburzenia równowagi	621
Nagła głuchota o niejasnym pochodzeniu	621
Zapobieganie chorobom ucha	621

Rozdział 20

Choroby męskich narządów płciowych

– Zygmunta Dobrowolski 623

Choroby prącia	624
Stulejka	624
Załupek	624
Stany zapalne napletka oraz żołędzi prącia	625
Kłykciny kończyste	625
Rak prącia	625
Choroba Peyroniego, czyli plastyczne stwardnienie prącia	626
Ciągotka, czyli priapizm	626
Złamanie prącia	626
Zwichnięcie prącia	626
Choroby cewki moczowej	627
Spodzieństwo	627

Wierchniactwo	627
Choroby jąder	627
Wnętrostwo	627
Wodniak jądra	627
Żylaki powrózka nasiennego	628
Skret szypuły jądra	628
Zapalenie najądrza i jądra	628
Nowotwory jąder	629
Choroby gruczołu krokowego	629
Zapalenie gruczołu krokowego	629
Gruczolak stercza	630
Rak gruczołu krokowego	630

Rozdział 21

Choroby żeńskich narządów płciowych

– Antoni Basta, Andrzej Szczudrawa,

Kazimierz Pityński 633

Budowa żeńskich narządów płciowych	633
Zewnętrzne narządy płciowe	633
Gruczoły piersiowe	634
Wewnętrzne narządy płciowe	634
Pochwa 634 Macica 635	
Przydatki macicy	636
Zarys czynności żeńskich narządów płciowych	637
Cykl płciowy	637
Regulacja hormonalna cyklu płciowego	637
Okres pokwitania i jego zaburzenia	637
Okres dojrzalości płciowej	638
Zespół napięcia przedmiesiączkowego i bolesne miesiączkowanie	638
Planowanie ciąży	640
Antykoncepcja	640
Biocenoza pochwy	643
Okres przekwitania i problemy z nim związane	644
Krwawienia z narządu rodowego	646
Zaburzenia statyki narządu rodowego i nietrzymanie moczu	647
Zaburzenia statyki narządu rodowego	647
Nietrzymanie moczu	648
Nowotwory żeńskich narządów płciowych	650
Stany przednowotworowe i nowotwory złośliwe sromu	650
Stany przednowotworowe i nowotwory pochwy	651
Stany przednowotworowe i rak szyjki macicy	651
Nowotwory trzonu macicy	653
Nowotwory niezłośliwe	653
Nowotwory złośliwe	654
Guzy jajników	654
Nienowotworowe cysty jajnika	655
Właściwe nowotwory jajnika	655

Rozdział 22

Niepłodność

– Marek Klimek, Rudolf Klimek	659
Ciąża	660
Leczenie niepłodności	661
Rozpoznawanie niepłodności	663
Samokontrola płodności	664

Rozdział 23

Zaburzenia seksualne

– Marek Klimek, Rudolf Klimek	669
Wychowanie seksualne człowieka	669
Reaktywność seksualna	671
Fizjologia reakcji seksualnych	673
Zaburzenia i dewiacje seksualne	674
Pochwica	675
Oziębłość płciowa	676
Kastracja i „przerywanie ciąży”	677
Homoseksualizm	677
Leczenie zaburzeń seksualnych	678

Rozdział 24

Ukąszenia, użądlenia i zadrapania

– Jolanta Czyżowska	709
Wpływ gimnastyki na zdrowie człowieka	709
Warunki wykonywania ćwiczeń fizycznych	709
Wpływ stopnia wydolności układu	710
Wpływ ogólnej sprawności fizycznej	710
Wpływ poranna	712
Wpływ poranna dzieci	712
Wpływ poranna młodzieży	714
Wpływ poranna dorosłych	716
Wpływ poranna dla dorosłych	717
Wpływ poranna dla osób w wieku	719
Przykłady ćwiczeń łatwiejszych	719
Przykłady ćwiczeń trudniejszych	720
Praca w domu, w pracy oraz podczas urlopu	722
Reakcje, środki i znaczenie wykonywanych	722
Ćwiczenia korekcyjnych dla osób	723
Ćwiczenia korekcyjnych dla osób	725

Rozdział 25

Choroby nowotworowe

– Marek Pawlicki	695
Definicja nowotworu	695
Częstość zachorowań	695
Profilaktyka chorób nowotworowych	695
Wczesne objawy choroby nowotworowej	696
Wyniki leczenia nowotworów złośliwych	697
Opieka nad chorym w trakcie leczenia	698
Zasady żywienia	699
Żywienie chorego w trakcie i po leczeniu	699
Rehabilitacja	700
Lekarz domowy	700
Rola lekarza pierwszego kontaktu	700
Pielęgniarki środowiskowe	701
Pomoc społeczna	702
Rola oddziałów szpitalnych	702
Rola hospicjów	702
Leczenie niekonwencjonalne	702
Nowoczesne możliwości rozpoznania	706
Nowoczesne możliwości leczenia	707

Rozdział 26

Gimnastyka codzienna, rekreacja i ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne

– Weronika Malec	709
– Jolanta Czyżowska	709
Ukąszenia (ugryzienia)	680
Ukąszenia przez ssaki	680
Tęczę 680 Wścieklizna 681 Tularemia 683	
Gorączka po ukąszeniu przez szczura 684	
Ukąszenia przez kleszcze	684
Kleszczowe zapalenie mózgu 684 Borelioza	
(choroba z Lyme) 687 Babesjoza 688 Er-	
lichioza 688 Gorączka plamista Gór Skali-	
stych 688 Gorączka nawrotowa 689 Go-	
rączka kleszczowa Colorado 689 Gorączka	
guzkowa 689	
Ukąszenia przez muszki, moskity, muchy	
tse-tse, ohotki, pchły ziemne	689
Ukąszenia przez pajęczaki	689
Ukąszenia przez węże	690
Użądlenia	691
Użądlenia przez owady błonkoskrzydłe	691
Zadrapania	693
Choroba kociego pazura	693
Wpływ gimnastyki na zdrowie człowieka	709
Warunki i sposoby wykonywania ćwiczeń fizycznych	709
Wpływ stopnia wydolności układu	710
Wpływ ogólnej sprawności fizycznej	710
Wpływ poranna	712
Wpływ poranna dzieci	712
Wpływ poranna młodzieży	714
Wpływ poranna dorosłych	716
Wpływ poranna dla dorosłych	717
Wpływ poranna dla osób w wieku	719
Przykłady ćwiczeń łatwiejszych	719
Przykłady ćwiczeń trudniejszych	720
Praca w domu, w pracy oraz podczas urlopu	722
Reakcje, środki i znaczenie wykonywanych	722
Ćwiczenia korekcyjnych dla osób	723
Ćwiczenia korekcyjnych dla osób	725

Przykłady ćwiczeń dla osób zatrudnionych w przemyśle ciężkim w warunkach powodujących zapalenie płuc (górnicy, hutnicy)	727
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w warunkach domowych	729
Wprowadzenie do zagadnień rehabilitacji fizycznej	729
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w chorobach układu sercowo-naczyniowego	729
Cel i znaczenie 729 Wskazania i przeciw- wskazania 730	
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w zawałe mięśnia sercowego	730
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w chorobie nadciśnieniowej	742
Cel i znaczenie oraz wskazania 742	
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne chorych z wadami serca	746
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w chorobach układu oddechowego	746
Cel, znaczenie, wskazania i przeciwwska- zania 746	
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w zaparciach stolca	749
Wskazania i przeciwwskazania 749	
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne dla osób cierpiących z powodu nerwicy	753
Cel i założenia 753	
Ćwiczenia profilaktyczno-rehabilitacyjne w bólach kręgosłupa	754
Wskazówki dotyczące zapobiegania bólom kręgosłupa 754	
Ćwiczenia zapobiegające występowaniu bólów kręgosłupa oraz ćwiczenia dla osób cierpiących na bóle występujące okresowo	756

Rozdział 27

Rehabilitacja

– Krzysztof Spodaryk, Dorota Gazurek . 763

Kinezyterapia	764
Ćwiczenia bierne	764
Ćwiczenia czynne	764
Specjalne metody kinezyterapeutyczne	765
Fizykoterapia	767
Ciepłolecznictwo i światłolecznictwo	767
Nadźwiękowanie	768
Elektroterapia	768
Hydroterapia	769
Masaż	770
Wybrane zagadnienia rehabilitacji	770
Rehabilitacja wieku rozwojowego	771

Rehabilitacja w chorobach układu odde-
chowego 771 Rehabilitacja w chorobach
ortopedycznych 776 Rehabilitacja w cho-
robach układu nerwowego 780

Rehabilitacja wieku średniego	789
Rehabilitacja po urazach kończyn	789
Rehabilitacja po udarze mózgu	790
Rehabilitacja w urazach rdzenia kręgowego	792
Rehabilitacja w stwardnieniu rozsianym	795
Rehabilitacja w schorzeniach układu pozapiramidowego	796
Rehabilitacja w pato- logii obwodowego układu nerwowego	796
Rehabilitacja wieku „trzeciego”	797
Złamanie okolicy szyjki kości udowej	797
Rehabilitacja w zmianach zwyrodnieniowo- znieszczeniowych stawów	797
Zespoły bó- lowe kręgosłupowo-korzeniowe	801

Rozdział 28

Pielęgnowanie

dziecka zdrowego i chorego w domu

– Seweryna Mikucka, Anna Gołębiowska . 805

Pielęgnowanie zdrowego niemowlęcia i małego dziecka	805
Pokój lub „kącik dziecka” i jego wyposażenie	805
Higiena ciała niemowlęcia i małego dziecka	808
Kąpiel niemowlęcia	808
Higiena jamy ustnej	809
Sen – okresy czuwania	809
Werandowanie i spacerowanie	810
Hartowanie organizmu	810
Ruch i gimnastyka	811
Żywnienie niemowląt i małych dzieci	812
Karmienie piersią	812
Karmienie sztucz- ne	812
Kontrola oddawania stolca i moczu	814
Znaczenie potrzeb psychospołecznych i rola zabawek w rozwoju dziecka	814
Zabawki dla dzieci w pierwszym roku ży- cia	814
Zabawki dla dzieci w drugim ro- ku życia	815
Zabawki dla dzieci w trze- cim roku życia	815
Bezpieczeństwo dziecka	816
Przed czym należy chronić małe dzieci?	816
Bezpieczeństwo dzieci w samochodzie	817
Bezpieczeństwo dziecka na ulicy	817
Bez- pieczeństwo dziecka na rowerze	817
Zagrożenie ze strony produktów toksycznych	818
Co jeszcze warto wiedzieć o dziecku?	818
Działania profilaktyczne w opiece nad dzieckiem zdrowym	818

Pielęgowanie chorego dziecka w domu	.819
Obserwowanie chorego dziecka	.819
Metody mierzenia temperatury ciała u dziecka	.819
Wskazówki dotyczące pielęgowania chorego dziecka	.820
Żywnienie chorego dziecka	.820
Wypełnianie wolnego czasu	.820
Sposoby podawania leków	.820
Zabiegi lecznicze stosowane w domu	.821
Stawianie baniek 821 Lewatywa przeczyszczająca 821 Zabiegi obniżające ciepłotę ciała przez zastosowanie zimna 821 Kąpiele lecznicze stosowane przy zmianach alergicznych na skórze 822	
Pobieranie próbek do badań laboratoryjnych w warunkach domowych	.822
Pobieranie moczu 822 Pobieranie kału 822	
Badanie wymazu na obecność owsików 823	
Badania wykonywane przy użyciu testów papierkowych 823	
Prawa przysługujące dziecku w szpitalu	.823
Wybrane formy pomocy dla dziecka przewlekłe chorego i (lub) niepełnosprawnego i jego rodziny 823	
Organizacje osób niepełnosprawnych 824	
Świadczenia pomocy społecznej 824	

Rozdział 29

Pielęgowanie chorego dorosłego w domu

– Stefania Poznańska825

Zdrowie i odpowiedzialność za zdrowie	.825
Chory w domu	.826
Pielęgowanie	.826
Choroba jako sytuacja trudna	.827
Troskliwość jest istotą pielęgowania	.827
Wspieranie chorego	.827
Pobudzanie i ułatwianie aktywności własnej chorego	.828
Współdziałanie z lekarzem	.828
Pomoc społeczna choremu i rodzinie	.829
Organizowanie pielęgowania w domu	.830
Pomieszczenie chorego i jego wyposażenie	.830
Organizowanie pielęgowania	.833
Pomoc w zaspokajaniu podstawowych potrzeb chorego 833	
Zapewnianie wygodnego ułożenia	.833
Czystość osobista	.836
Aktywność fizyczna	.839
Odpoczynek	.840
Żywnienie i podawanie płynów	.842
Wydalanie moczu i stolca	.843
Zapobieganie najczęstszym powikłaniom	.844
Zapobieganie odleżynom	.844
Zapobieganie zapaleniu płuc	.845

Zapobieganie zakrzepom i zatorom	.845
Leki i ich podawanie	.846
Doustne podawanie leków	.846
Doodbytnicze wprowadzanie leków	.847
Dotkankowe wprowadzanie leków (wstrzyknięcia)	.847
Podawanie tlenu	.847
Wprowadzanie leków do worka spojówkowego oka	.847
Wprowadzanie leków do nosa i ucha	.848
Opisy różnych przydatnych zabiegów	.849
Stosowanie zimna i ciepła	.849
Stosowanie zimna 849 Stosowanie ciepła 850	
Stawianie baniek	.851
Lewatywa oczyszczająca	.852
Pomoc w wydalaniu gazów	.852
Obserwowanie chorego	.853
Podział objawów	.853
Samopoczucie	.854
Ból	.854
Duszność	.855
Tętno	.855
Ciśnienie tętnicze krwi	.856
Oddech	.857
Ciepłota ciała	.857
Stolec (kał)	.858
Mocz	.859
Wymioty	.859
Wzdęcia jamy brzusznej	.860

Rozdział 30

Ziołolecznictwo – Stanisław Kohlmünzer .861

Zbiór i suszenie roślin leczniczych	.863
Surowce roślinne	.864
Biologicznie czynne składniki roślin leczniczych (ziół)	.865
Alkaloidy	.865
Glikozydy	.866
Glikozydy nasercowe 866 Antraglikozydy 866 Flawonoidy 866 Saponiny (saponozydy) 867 Fenole i glikozydy fenolowe 867 Kumaryny 868 Gorycze 868	
Olejki eteryczne	.868
Śluzu i inne węglowodany	.869
Garbniki	.869
Glukozynolaty	.870
Nienasycone kwasy tłuszczowe (NNKT)	.870
Witaminy	.870
Inne składniki biologicznie czynne	.870
Składniki mineralne	.871
Postacie leków roślinnych	.872
Mieszkanki ziołowe	.872
Napary	.872

Odwary	873
Maceracje (nastoje)	873
Inne postacie leków roślinnych, tzw. galenowe	873
Inne formy stosowania ziół	874
Inhalacje (wdychiwania)	874
Nasiadówki (kąpiele)	874
Zastosowanie ziół i leków ziołowych w leczeniu domowym	874
Leki stosowane w zaburzeniach czynności układu pokarmowego	874
Leki ziołowe przeczyszczające i rozwalniające	874
Leki ziołowe przeciwbiegunkowe	876
Leki ziołowe pobudzające wydzielanie soku żołądkowego	877
Zioła zawierające głównie gorycze	877
Zioła aromatyczne pobudzające trawienie	878
Leki ziołowe stosowane w różnych chorobach przewodu pokarmowego	879
Leki ziołowe stosowane w zaburzeniach czynności wydzielniczej wątroby i schorzeniach dróg żółciowych	880
Leki ziołowe pobudzające wydzielanie żółci	880
Leki ziołowe działające ochronnie na wątrobę	882
Leki ziołowe działające rozkurczowo (spazmolitycznie), m.in. na drogi żółciowe	882
Leki ziołowe stosowane w chorobach układu oddechowego	883
Leki ziołowe wykrztuśne	883
Leki ziołowe przeciwkaszlowe	884
Leki ziołowe stosowane w postaci inhalacji	885
Leki ziołowe stosowane w chorobach dróg moczowych i nerek	886
Leki ziołowe o działaniu moczopędnym	886
Leki ziołowe stosowane w zakażeniach dróg moczowych	888
Leki ziołowe stosowane w kamicy nerkowej	888
Leki ziołowe stosowane w zaburzeniach układu krążenia	889
Leki ziołowe stosowane w nadciśnieniu tętniczym	890
Leki ziołowe stosowane w chorobach naczyń żylnych i włosowatych	890
Leki ziołowe stosowane w zaburzeniach przemiany materii	891
Leki ziołowe stosowane w zaburzeniach układu ruchu	892
Leki ziołowe stosowane w przebiegu i stanach gorączkowych	893
Leki ziołowe stosowane w niektórych chorobach układu nerwowego	893
Leki ziołowe uspokajające	894
Środki przeciwwymiotne	894
Środki działające stymulująco na ośrodkowy układ nerwowy	895
Leki ziołowe stosowane w chorobach skóry, leczeniu ran i stłuczeń	895

Leki ziołowe stosowane w chorobach jamy ustnej	897
Leki ziołowe stosowane w niektórych chorobach kobiecych	897
Leki ziołowe stosowane w chorobach gruczołu krokowego (prostaty)	898
Leki ziołowe działające na układ immunologiczny (odpornościowy)	898
Leki ziołowe o działaniu ogólnie tonizującym	899
Zioła przyprawowe i mające ogólne znaczenie profilaktyczne	899
Zioła przyprawowe aromatyczne	900
Zioła przyprawowe poprawiające smak	900
Owoce i warzywa jako źródło witamin	900
Ziołowa apteczka domowa	901

Rozdział 31

Podręczna apteczka domowa

– Kazimierz Janicki, Jolanta Czyżowska	903
Materiały opatrunkowe	904
Przybory	904
Apteczka domowa	904
Leki przeciwprzebiegniowe i przeciw grypowe	905
Leki przeciwbólowe	905
Leki uspokajające	905
Leki osłaniające, regenerujące i odkazające zmiany skórne	906
Leki ziołowe	906
Leki przeciwalergiczne	906
Leki rozszerzające naczynia wieńcowe (do doraźnego zastosowania w przypadku silnego, nagłego bólu „wieńcowego”)	906

Rozdział 32

Przyrodolecznictwo – Jan Mikłasiński

Organizacja lecznictwa uzdrowiskowego	912
Szpitale uzdrowiskowe	912
Sanatoria uzdrowiskowe	912
Przygotowanie do wyjazdu	913
Przyjazd	914
Pobyt	914
Przeciwwskazania do leczenia uzdrowiskowego dorosłych	915
Leczenie uzdrowiskowe dzieci	916
Przeciwwskazania do leczenia uzdrowiskowego dzieci	918
Rodzaje zabiegów stosowanych w lecznictwie uzdrowiskowym oraz inne zabiegi przyrodolecznictwa	918
Kąpiele lecznicze	918

Hydroterapia (zabiegi wodoleczníce)	922
Kąpiele i polewanie	923
Okłady	923
Natryski, masaże wirowe, biczí szkockie czy wreszcie masaże podwodne całego ciała	923
Omywania	923
Płukania z wód mineralnych	924
Płukanie jamy ustnej	924
Płukanie jelit	924
Płukanie pochwy	924
Inhalacje, czyli wzięwania (aerzoloterapia)	924
Tężnie	925
Talasoterapia	925
Kuracja pitna wodami mineralnymi	926
Wody chlorkowo-sodowe (solanki)	926
Wody wodorowęglanowe (szczawy)	926
Wody siarczkowe	926
Wody siarkowodorowe	926
Wody radonowe	927
Peloidy	928
Borowina	928
Masaż leczniczy	930
Akupresura	930
Fizykoterapia	931
Metody leczenia fizykalnego oraz ich walory lecznicze	931
Ciepłolecznictwo	931
Sauna	931
Parafinoterapia	932
Światłolecznictwo	932
Elektrolecznictwo	933
Galwanizacja 933 Jontoforeza 933 Kąpiel elektryczno-wodna czterokomorowa 933 Kąpiel elektryczno-wodna całkowita 933 Elektrostymulacja 933 Prądy diadyna- miczne (DD) 933 Diatermia krótkofalo- wa 934 Ultradźwięki 934	
Krioterapia	934
Laseroterapia	934
Leczenie zmiennym polem magnetycznym niskiej częstotliwości	935
Kinezyterapia	935
Klimatoterapia	935
Aeroterapia	936
Helioterapia, czyli kąpiele słoneczne	936
Kąpiele w otwartych wodach	937
Zakłócenia meteorotropowe w leczeniu klimatycznym	937
Leczenie w komorach klimatycznych	937
Żywnienie w uzdrowiskach	937

Żywnienie

– Jolanta Czyżowska, Anna Międzobrodzka, Helena Ciborowska	947
Żywnienie dziecka zdrowego – Jolanta Czyżowska	947
Ogólne zasady żywnienia dzieci zdrowych	947
Główne składniki odżywcze 947	
Zasady żywnienia dzieci zdrowych w różnych okresach życia	947
Żywnienie noworodków (1–28 dni) 947 Ży- wnienie dzieci w wieku przedszkolnym (4–6 rok życia) 968 Żywnienie dzieci w okresie szkolnym (7–16 rok życia) 968 Wegeta- rianizm 970	
Produkty zalecane w żywnieniu dzieci zdrowych	971
Żywność funkcjonalna 971	
Żywnienie dziecka chorego	972
Zasady dietetyczne w stanach alergii i nietolerancji pokarmowej	972
Żywnienie dzieci z zaburzeniami czynnościowy- mi przewodu pokarmowego	976
Odpyływ (reflaks) żołądkowo-przełyko- wy 976 Zaparcie 977 Biegunka 978 Ze- spół jelita drażliwego 980	
Żywnienie dzieci z chorobami zapalnymi jelit	981
Żywnienie dzieci z przewlekłymi chorobami wątroby, dróg żółciowych i trzustki	982
Dieta w zespołach upośledzonego wchłaniania 984	
Choroba trzewna (celiakia) 984 Nietole- rancja glutenu 986	
Dieta w chorobach nerek i dróg moczowych	986
Zespół nerczycowy 986 Kamica układu moczowego 987	
Dieta w chorobach metabolicznych	988
Zaburzenia przemiany aminokwasów 988	
Zaburzenia przemiany lipidów 990 Zabu- rzenia przemiany węglowodanów 992	
Dieta w mukowiscydozie	993
Dieta w cukrzycy	996
Żywnienie dzieci gorączkujących	1000
Leczenie dietetyczne w niedożywieniu	1000
Leczenie dietetyczne w otyłości	1001
Żywnienie jako możliwość zapobiegania zachorowaniom	1002
Żywnienie zdrowego dorosłego człowieka – Anna Międzobrodzka	1003
Znaczenie prawidłowego żywnienia	1003
Cel i warunki prawidłowego żywnienia	1003
Pierwszy warunek prawidłowego żywie- nia – odpowiedni dobór jakościowy i ilo- ściowy produktów spożywczych 1004	
Drugi warunek prawidłowego żywnienia –	

planowanie właściwych jadłospisów 1010
 Trzeci warunek prawidłowego żywienia
 – wybór odpowiednich technik kulinarnych 1011

Produkty spożywane w racjach pokarmowych 1012

Żywnienie chorego dorosłego człowieka

– *Helena Ciborowska* 1015

Dieta łatwo strawna 1016

Dieta łatwo strawna z ograniczeniem
 tłuszczu 1020 Dieta łatwo strawna bo-
 gatobiałkowa 1021 Dieta łatwo straw-
 na ubogobiałkowa 1021 Dieta łatwo
 strawna bezglutenowa 1022 Dieta łat-
 wo strawna płynna 1024 Dieta łatwo
 strawna papkowata 1024

Dieta kleikowa 1025

Dieta bogatoresztkowa 1025

Dieta bogatoresztkowa ubogoenerge-
 tyczna 1027 Dieta bogatoresztkowa z og-
 raniczeniem łatwo przyswajalnych wę-
 glowodanów 1030 Dieta bogatoresztkowa
 z ograniczeniem tłuszczu 1037

Rozdział 34

Szczepienia ochronne

– *Jolanta Czyżowska* . . . 1043

Układ immunologiczny 1043

Budowa układu immunologicznego
 (limfatycznego) 1044

Immunomodulacja . . . 1044

Immunoterapia swoista 1044

Immunoterapia nieswoista . . . 1045

Immunoterapia bierna 1045 Immuno-
 terapia czynna 1045

Rozdział 35

Dezynfekcja, dezynsekcja i deratyzacja domowa

– *Marta Janicka-Piech* 1057

Dezynfekcja 1058

Dezynsekcja . . . 1058

Deratyzacja 1063